

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Recenzovali: doc. PaedDr. Eva Šotolová, PhD a Dr. Christiane Fennesz-Juhasz
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram
Obraz na titulní straně: Rudolf Dzurko: Romský slovník (výřez obrazu).
Obal: skleněná drť, převzaté z: Rudolf Dzurko, Arbor Vitae, 2002
Na zadní straně: Z korespondence M. Hübschmannové V. Haluškoví.

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

— Milena Hübschmannová – významná vedkyňa a vzácny človek

V októbri minulého roku sme sa rozlúčili s doc. Milenou Hübschmannovou. Vážil som si ju ako odborníčku, ako jednu zo zakladateľiek romistiky u nás, mal som ju rád ako človeka.

Ak uvedieme, že bola autorkou piatich knižných publikácií (z ktorých viaceré vyšli v opakovaných vydaniach), zbierky prísloví, rómskej gramatiky, slovníka, učebnice, vyše šesťdesiatich štúdií a odborných článkov, že sa stala poprednou a uznávanou európskou vedkyňou, nepovieme o nej všetko. Takýto strohý výpočet nemôže dostatočne predstaviť túto výnimočnú osobnosť, ktorou nepochybne bola. Nie som lingvista, a preto sa necítim kompetentný vyjadriť sa k tejto jej špecializácii. Pokúsim sa vybrať niektoré aspekty jej vedeckej práce, ktorými presiahla záujem jazykovedca a prispela k významnému obohateniu ďalších spoločenskovedných disciplín – folkloristiky, histórie a religionistiky.

Doc. Hübschmannová bola predovšetkým vynikajúcim výskumníkom. Základnou metódou získavania dát pre etnológov (kultúrnych antropológov) je terénny výskum. Väčšina bádateľov sa obyčajne ubytuje v okresnom meste v hoteli a denne dochádza do skúmanej lokality, kde vedie rozhovory s respondentami, a navečer sa vracia do „svojho hotela“. Prítom všetci vedia, že omnoho cennejší, a čo do kvality získaného výskumného materiálu hodnotnejší je tzv. stacionárny výskum, kedy sa výskumník ubytuje priamo v skúmanej lokalite a je bezprostredným svedkom života „svojich respondentov“. A práve takýto prístup bol vlastný pani doc. Hübschmannovej. Jej prvá výskumná cesta k Rómom na Slovensko sa uskutočnila v roku 1953, odvtedy sem prichádzala (v posledných rokoch aj so svojimi študentami) pravidelne. V školskom roku 1968/1969 sa zamestnala ako učiteľka materskej škôlky priamo v rómskej osade v Rakúsoch pri Kežmarku, kde každodenný život jej obyvateľov nielen pozorovala ako vedec, ale ako citlivý človek aj vnímala a prežívala. Takúto metódu uplatňovala aj pri svojich ďalších výskumoch a viedla k nej aj svojich študentov.

Hoci ťažiskom výskumov M. Hübschmannovej sa stali slovenskí Rómovia (aj prevažná časť Rómov žijúcich dnes v Českej republike pochádza zo Slovenska), uskutočnila výskumy aj v Poľsku, Maďarsku, Rumunsku a na Ukrajine. Pri svojich terénnych výskumoch zaznamenávala vždy viaceré žánre ľudovej slovesnosti: okrem tradičných rozprávok, ktoré boli donedávna

prírodzenou súčasťou života východoslovenských Rómov (k tradičným rozprávačským príležitostiam patrilo napríklad tzv. vartovanie pri mŕtvom), sú to najmä rozprávania zo života, spomienkové rozprávania o osudoch Rómov počas druhej svetovej vojny, ale tiež príslovia, hádanky a texty piesní. Jedným z prvých výsledkov jej terénnych výskumov bolo vydanie zbierky *Cikánské písně* (1960). V roku 1973 vy publikovala *Romské pohádky*, ktoré sú verným prepisom a prekladom autentických rozprávání zaznamenaných v teréne, a stali sa tak významným vedeckým dokladom prozaického folklóru Rómov.

V rokoch 1968–1974 pracovala M. Hübschmannová v Ústave pre filozofiu a sociológiu ČSAV, v rokoch 1974–1975 na Pedagogickej fakulte UK. Pretože nesúhlasila s asimilačnou politikou štátu zameranou proti Rómom (v rokoch 1969–1973 sa angažovala ako predsedníčka spoločensko-vednej komisie vo Zväze Cigánov-Rómov, ktorý bol v roku 1973 násilne zrušený), v období tzv. normalizácie (v rokoch 1975–1982) bola bez stáleho zamestnania; na Slovensku v tomto období nesmela publikovať. Túto skutočnosť je možné ilustrovať nasledovným príkladom:

Jedným z medzníkov novodobých rómskych dejín bolo uvedenie programu Ludia z rodu Rómov na Folklórnom festivale vo Východnej v roku 1986. Okrem televízneho záznamu samotného programu režisér Martin Šlička natočil aj dokumentárny film o jeho príprave. V ňom vystúpil aj rómsky spisovateľ Andrej Giňa z Rokycian, ktorý rozprával o tom, že začal písať pod bezprostredným vplyvom M. Hübschmannovej. Pri vysielaní tohto filmu v televízii však v momente, keď mal vysloviť jej meno, sa vo zvuku ozvalo zapískanie a na obraze na niekoľko sekúnd sa objavil akýsi drevený domček. Meno Milena Hübschmannová vtedy v masmédiách nesmelo zaznieť.

V tomto období, kedy bola M. Hübschmannová v „politickej nemilosti“, publikovala výsledky svojich výskumov najmä v zahraničných odborných a romistických periodikách (*Études Tsiganes*, *Lacio Drom*, *Gießener Hefte für Soziologie...*).

Súčasťou politického uvoľňovania v 80. rokoch 20. storočia bolo aj postupné upúšťanie od tabuizácie rómskej problematiky: jednu z prvých možností publikovať na Slovensku poskytla M. Hübschmannovej redakcia Slovenského národopisu, ktorá uverejnila jej štúdiu *Slovesná tvorba slovenských Romů* (SN, 1988, č.1.), v ktorej autorka predstavila svoj návrh klasifikácie jednotlivých folklórnych žánrov, najmä rómskych piesní (*starodávne piesne/phurikane gila* a *nové piesne/neve gila*, ďalej členené na *smutné piesne/čorikane gila*, alebo *žalostna gila* a *tanečné piesne/čardaša*) a rozprávk. V roku 1991 vy publikovala zbierku prísloví *Godaver lava phure Romendar – Moudrá slova starých Romů*. Odras sociálnych a kultúrnych vzťahov v prísloviach, ich význam v živote Rómov a problémy pri ich zaznamenávaní vy publikovala v štúdiu „Jak jsme sbírali romská přísloví“, ktorá vyšla v zborníku *Neznámi Rómovia*, vydanom Národopisným ústavom SAV v roku 1992.

Významným prameňom pre poznanie života Rómov v období Slovenského štátu sú zaznamenané autobiografické výpovede „Osudy slovenských Rómov v 2. svetovej vojne (svedec-

tvá pamätníkov)“, ktoré uverejnila na pokračovanie v *Romano lil* / Romano nevo lil v rokoch 1992-1993; spomienkové rozprávania (memoráty) sú dôležitým prostriedkom pre pochopenie konkrétnych dobových reálií, významne dopĺňajú poznatky historikov. Zaujímavým pokusom o vysvetlenie kultúrnych rozdielov medzi Rómami a majoritným obyvateľstvom je publikácia *Šaj pes dovakeras/Můžeme se domluvit* (1993).

V roku 1999 vyšlo nové vydanie autorkiných *Romských pohádok*; úvodná štúdia a odkazy na medzinárodný katalóg prozaického folklóru AaTh umožňujú analýzu rómskych rozprávok v rámci folkloristického komparatívneho štúdia. V časopise *Slovenský národopis* vyšla v roku 2005 (č.2) aj jedna z najvýznamnejších vedeckých prác M. Hübschmannovej „Viera v mŕtvolu u slovenských Rómov“. Je to doplnená religionistická štúdia, ktorá vyšla pôvodne v časopise *Lacio drom* v roku 1987 („La credenza nel mulo dei Rom Slovacchi“), autorka tu podáva analýzu i klasifikáciu tohto fenoménu, súvisiaceho s predstavou smrti a revenantizmu.

Uvedná štúdia vyšla v lete minulého roku. Pani docentke som do Prahy priviezol dva výtlačky časopisu a deväť separátov (desiaty som si ponechal za účelom rozmnožovania pre študentov) a odovzdal jej ich osobne. Stalo sa tak v nedeľu 26. júla, kedy ma s mojou priateľkou M. pozvala p. Milena na kávu a zákusok do cukrárne na Vodíčkovej ulici. Veľmi sa vyjdeniu tejto štúdie potešila. A ja som dnes rád, že som jej ju stihol odovzdať ešte pred jej cestou do južnej Afriky. Vtedy som netušil, že je to naše posledné stretnutie.

Cieľom vedeckého výskumu je poznanie, výstupmi sú potom štúdie v odborných časopisoch alebo vedecké monografie. Cieľom lingvistických výskumov doc. Hübschmannovej bolo poznanie rómskeho jazyka, jeho štruktúry, lexiky, gramatiky. Nadväzujúc na bádania lingvistu Jiřího Lípu, rozšírila svoj záber na ďalšie východoslovenské rómske dialekty, ktoré „povýšila“ na štandardizovaný rómsky jazyk, nachádzajúci dnes široké uplatnenie v periodickej rómskej tlači, literárnej tvorbe rómskych autorov, v predstaveniach košického divadla Romathan, v rozhlasovom i televíznom vysielaní pre Rómov, a to tak na Slovensku, ako i v českých zemiach. Okrem vydania základnej odbornej literatúry v tejto oblasti (*Základy romštiny*, 1974, *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*, 1991), sa od 70. rokov venovala výuke rómčiny. Mimoriadny (hoci stále ešte nedocenený) význam má jej učebnica *Amarí abeceda/Náša abeceda* (1995), ktorá oboznamuje s rómskym jazykom rómskych i nerómskych žiakov základných škôl na Slovensku.

Lenže pani docentka Milena sa neuspokojila s teoretickými výsledkami svojich výskumov, a uplatnila ďalšiu metódu, označovanú ako aplikovaný výskum: výsledky vedeckého poznania využila pre posilnenie pozitívneho etnického vedomia Rómov. Trpezlivo a cieľavedome vyhľadávala a podporovala talentovaných rómskych jedincov, ktorých získavala a odborne pripravovala pre samostatnú literárnu tvorbu v rómskom jazyku. Do tlače pripravila diela začínajúcich rómskych autorov Andreja Giňu, Tery Fabiánovej, Ilony Ferkovej. Aj najvýznamnejšia rómska spisovateľka

na Slovensku Elena Lacková (1921-2003) priznala, že pôvodne začala písať po slovensky, pretože si myslela, „že jediná reč spôsobilá pre literatúru je slovenčina“; písať po rómsky začala až pod vplyvom návštev a povzbudzovania Mileny Hübschmannovej. Práve dlhoročné opakované návštevy a nahrávky rozprávania Eleny Lackovej umožnili pani docentke pripraviť do tlače výnimočnú publikáciu *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (1997), ktorá vo forme autobiografického rozprávania významnej rómskej predstaviteľky podáva obraz o živote východoslovenských Rómov v medzivojnovom období a období v druhej polovici 20. storočia, o ich sociálnom postavení, medzietnických vzťahoch, mimoriadne hodnotné sú reálie z oblasti materiálnej, sociálnej, najmä však duchovnej kultúry. Ako autorka publikácie je uvedená Elena Lacková, v tiráži sa dočítame, že „podľa vyprávění zpracovala, z romštiny přeložila, předmluvu napsala a rejstřík sestavila Milena Hübschmannová“; je zřejmé, že bez tejto skromnej „editorky“ by uvedená publikácia nevyšla.

Od roku 1991 M. Hübschmannová pravidelne prednášala na Filozofickej fakulte UK, kde pôsobí odbor rómčiny a romistiky. V roku 1994 založila odborný romistický časopis *Romano džaniben*, ktorého bola šéfredaktorkou. Ako nadšená propagátorka rómskej kultúry externe prednášala na Univerzite Palackého v Olomouci, na Evanjelickej akadémii v Prahe, na Rómskej strednej sociálno-právnej škole Rajka Djuriča v Kolíne, v rámci nadácie Nová škola pre rómskych asistentov na základných školách. Desiatkami populárno-vedeckých článkov prispela do rôznych rómskych i nerómskych časopisov, ako odborný konzultant spolupracovala s Múzeom rómskej kultúry v Brne, opakovane sa podieľala na príprave a realizácii rozhlasových a televíznych programov s rómskou problematikou.

Pani docentke niektorí „neustranní vedci“ vyčítajú istý romantický prístup, nekritický obdiv k Rómom. Neuvedomujú si, že to bola logická a nevyhnutná reakcia človeka, ktorý citlivo a bolestne vnímal marginalizáciu a spoločenské vylúčenie tejto skupiny obyvateľstva, ktorý sa v súlade so svojím vedomím a svedomím staval na obranu tých, ktorí sa nemohli alebo nedokázali sami brániť. Vo svojich článkoch a referátoch neustále zdôrazňovala hodnoty rómskej kultúry, ktorá je plnohodnotná v porovnaní s ktoroukoľvek inou etnickou kultúrou, upozorňovala na existujúce predsudky, brániace tolerantnému medzietnickému spolužitiu. Až po roku 1989 získala doc. Hübschmannová za svoju neúnavnú a obetavú prácu v prospech Rómov a v prospech zlepšenia kvality medzietnických vzťahov v našej spoločnosti viacero ocenení.

Ten, kto poznal pani doc. Milenu, veľmi dobre vie, že si nezakladala na svojej výnimočnosti, že získané poznatky a vedomosti nepovažovala za svoje osobné nescudziteľné vlastníctvo. Práve naopak, vždy sa snažila svoje poznanie odovzdávať ďalším, vzbudila neočakávaný záujem o Rómov a ich kultúru u najmladšej generácie – u vysokoškolských študentov. Dnes je preto možné hovoriť o „škole Hübschmannovej“. Vychovala minimálne dve generácie romistov, ktorí naďalej nesú jej vedecký a humánný odkaz.

Táto energická, vždy pozitívne naladená žena, zapálená vedkyňa, neúnavná obhajkyňa Rómov, obdivovateľka, propagátorka a podporovateľka ich kultúry, ostala po celý život verná svojim principiálnym postojom, aj keď si „vyslúžila“ odmietnutie od niekdajších socialistických mocipánov, aj keď sa stretla s nepochopením, závišťou a nevďakom niektorých „kolegov“ či rómskych predstaviteľov. Bude nám chýbať nielen ako jedna zo zakladateľov romistiky u nás, ale aj ako vzácný človek.

Dovoľte osobné vyznanie. Zdravicu k jej 70. narodeninám som podpísal ako „Váš žiak, ktorý na Vaše prednášky nechodil“. Považujem sa naďalej za jej žiaka, budem sa usilovať jej vedecké a ľudské poslanstvo odovzdávať ďalším generáciám študentov.

Zusammenfassung

Milena Hübschmannová – eine bedeutende Wissenschaftlerin und ein wertvoller Mensch

Milena Hübschmannová ist die Autorin einer Reihe von Publikationen und Texten, doch deren Aufzählung, wie Arne B. Mann schreibt, kann ihre Persönlichkeit nicht ausreichend beschreiben.

Milena Hübschmannová war vor allem eine hervorragende Forscherin. Der Schwerpunkt ihrer Forschungen waren die slowakischen Roma. Seit dem Jahre 1953 fuhr sie regelmäßig in die Slowakei, wo sie direkt in den Roma-Siedlungen, und nicht wie die meisten Forscher in Hotels, wohnte. In den Jahren 1968 und 1969 lebte sie sogar in Rakúsy bei Kežmarok und arbeitete dort als Lehrerin im Kindergarten.

Sie zeichnete vor allem die Oraltraditionen sowie persönliche Erinnerungen auf, wie z.B. Erzählungen über Schicksale im Zweiten Weltkrieg. Die ersten Ergebnisse ihrer Forschung sind z.B. *Cikánské písně* (Zigeunerlieder, 1960) oder *Romské pohádky* (Roma-Märchen, 1973).

Milena Hübschmannová wurde dank ihrer Stellungnahmen gegen die Assimilationspolitik während der sog. Normalisierung verfolgt. Sie durfte ihre Texte nicht veröffentlichen und wenn im Fernsehen ihr Name gesagt wurde, hörten die Zuschauer nur ein Piepsen. Doch Milena Hübschmannová publizierte im Ausland weiter und nach den 80er Jahren konnten ihre Texte auch wieder in der Tschechoslowakei herausgegeben werden. So erblickten das Licht der Welt Publikationen über die Arten der Roma-Lieder, über soziale und kulturellen Bezüge in Sprichwörtern, oder das sehr interessante Buch *Šaj pes dovakeras* (Wir können uns verständigen, 1993), in dem sie versucht, die Unterschiede in der Kommunikation zwischen den Roma und der Mehrheit zu erklären. Zu erwähnen ist auch ihre religionswissenschaftliche Arbeit *Viera v mla u slovenských Rómov* (Der Glaube an die Mule bei den slowakischen Roma, 2005), wo Milena Hübschmannová dieses Phänomen analysiert und klassifiziert.

Für Linguistin Milena Hübschmannová waren nicht nur die theoretischen Ergebnisse ihrer Arbeit wichtig, sondern sie betrieb auch angewandte Forschung, indem sie talentierte Roma unterstützte. Dank ihr fing z.B. Elena Laková an, statt in slowakisch auf Romanes zu schreiben. Sie hielt nicht nur am Seminar für Romistik, sondern auch an vielen weiteren Schulen Vorlesungen und 1994 gründete sie die Fachzeitschrift *Romano džaniben*.

Milena Hübschmannová war eine energische Frau, eine begeisterte Forscherin, unermüdliche Verteidigerin der Roma und deren Kultur, und blieb ihr ganzes Leben ihrer prinzipiellen Einstellung treu.

Eva Zdařilová